

Om forholdet mellem politik og økonomi på det kapitalistiske verdensmarked.

Klaus Busch

Enhver verdensmarkedsteori må lige fra starten forholde sig til et metodologisk problem, nemlig spørgsmålet om forholdet mellem politik og økonomi i kapitalens internationale konkurrence. I den kapitalistiske produktionsmådes struktur er politik og økonomi specifikt adskilte instanser, hvor økonomien har den dominerende rolle. Derfor kan og må en undersøgelse af kapitalens almene akkumulations lov abstrahere fra den politiske instans. Dette metodiske princip må imidlertid ikke overføres til verdensmarkedsanalysen. Den politiske instans indgår nemlig, selv i de mest liberalt prægede perioder som et moment i den internationale konkurrence, nemlig i form af nationalstaten. At udelukke den politiske instans ville således være det samme som at tage udgangspunkt i en falsk præmis. Det første problem, teorien må forholde sig til, er forskellen mellem den kapitalistiske produktionsmådes almene struktur og dens historiske fremtrædelsesform på verdensmarkedet, hvor fremtrædelsesformen modsvarer den almene strukturs logik. Det første spørgsmål lyder: Hvorledes er nationalstatsstrukturen opstået i det internationale system, og hvorfor har borgerskabet ikke været i stand til også på verdensmarkedet at gennemsætte en struktur i forholdet mellem politik og økonomi, som kan siges at være i overensstemmelse med den kapitalistiske produktionsmådes logik?

I det foreliggende arbejde skal vi udvikle den tese, at den forskel mellem den kapitalistiske produktionsmådes logik og historie, som viser sig i nationalstatsstrukturen, kun kan forklares, hvis man tager udgangspunkt i de særlige betingelser ved overgangen mellem feudalisme og kapitalisme. I sidste instans skyldes cementeringen af de nationale statsstrukturer, som allerede var skabt af absolutismen, de europæiske staters usamtidige og uensartede udvikling. På grund af deres forskellige nationale særpræg lykkedes det kun de borgerlige revolutioner at forvandle de førkapitalistiske relationer mellem politik og økonomi i samfundets indre, hvorimod de eksternt bevarede den allerede eksisterende sammensmeltning af instanserne politik og økonomi.

Denne historiske analyse løser imidlertid ikke alle verdensmarkedsteoriens problemer. Man kunne forestille sig, at nationalstatens eksistens, som en udenfor økonomien liggende tvangsmagt i den internationale konkurrence, ville gøre det omsonst at lede efter økonomiske lovmæssigheder for kapitalernes verdensmarkedsforhold, da disse vil indeholde såvel økonomiske som politiske momenter. Denne tese er faktisk ret udbredt i den foreliggende litteratur. Vi kan imidlertid ikke tilslutte os denne opfattelse; og vi vil her forsøge at begrunde den tese, at nationalstaten i verdenskapitalens opgangsfasen vil begrænse sine indgreb i den internationale konkurrence til et minimum, således at der fremstår specifikke økonomiske lovmæssigheder, som kun har gyldighed for kapitalens verdensmarkedsbevægelse.

Vore afsluttende undersøgelser er forbeholdt spørgsmålet om nationalstatens resistens endnu to til tre århundreder efter de første borgerlige revolutioner. Vi vil fremlægge de grunde, som efter vor opfattelse, kan forklare, hvorfor nationalstatssystemet trods den voksende internationalisering har kunnet opvise en så forbløffende stabilitet.

Efter således at have udfoldet vore teser om de tre problemkomplekser - nationalstatens genese, verdensmarkedets lovmæssigheder og nationalstatens reproduktionstendens - vil vi tage andre standpunkter i den hidtidige verdensmarkedsdiskussion op til kritisk behandling. Hvad angår forholdet mellem politik og økonomi på verdensmarkedet, er der i de hidtidige undersøgelser blevet udviklet stærkt divergerende positioner, som vi kort vil skitsere og kritisk vurdere i forhold til vore egne teser.

Om forholdet mellem politik og økonomi i den feudale produktionsmåde.

Selv om den borgerlige revolutions program knytter an til feudalismens absolutistiske form, er vi nødt til at begynde vor historiske skitse med en analyse af den middelalderlige feudalisme. I middelalderen udvikledes den særlige feudalistiske struktur i forholdet mellem økonomi og politik, som også gjaldt under absolutismen, selv om denne regeringsform ganske vist medførte betydelige ændringer i de herskende statsstrukturer.

Den middelalderlige feudalisme.

Jordbesiddelsens struktur.

Det er et karakteristisk træk ved den feudale produktionsmåde¹, som opstod i det 9. århundrede som en syntese af den antikke og den germanske

1. Analysen af den middelalderlige feudalisme bygger primært på følgende værker:
L. Kuchenbuch/B. Michael (red.): Feudalismus - Materialien zur Theorie und Geschichte, Frank

produktionsmåde, at den gejstlige og verdslige adel tilegner sig landbrugets merprodukt gennem anvendelse af ikke-økonomisk magt. Bonden, som ikke er adskilt fra produktionsmidlerne og derfor principielt kan reproducere sig autonomt - hvilket er den væsentligste forskel i forhold til slaveri og lønarbejde - bliver med politiske midler tvunget til at afhænde sit merarbejde eller produktet af sit merarbejde. Den politiske og ideologiske begrundelse for denne økonomiske udbytning er bondens subsumtion under lensordningen, som på alle niveauer, fra kronen til bønderne, fastlægger et system af rettigheder og pligter mellem lensherre og lensmand. Livegenskab og/eller stavnsbinding er udtryk for bøndernes politiske/økonomiske binding til jordbesiddelsen. Tilegnelsen af landbrugets merprodukt sker på den ene side i form af den direkte rente, som fra begyndelsen optræder i en broget blanding af arbejds-, produkt- og/eller pengerente, og på den anden side i form af afgifter, som adelen kan presse ud af landsbyfællesskaberne gennem anvendelse af sin jurisdiktionelle magt og øvrighedsret (indirekte rente). Den sidstnævnte form for feudale udbytning, som kan optræde i mangfoldige former som retsgebyrer, mølle-, bageovns-, kældergerbyrer m.v. er ofte en større belastning for bønderne end de direkte renteaftgifter.

Uanset om man som Althusser/Balibar² hævder, at den politiske instans i den feudale produktionsmåde er dominerende i forhold til økonomien, eller som Anderson³ betragter de to instanser som sammensmeltede, er det et karakteristisk træk ved denne produktionsmåde, at der sker en tilegnelse af merproduktet med ikke-økonomiske tvangsmidler. Udbytningen af de umiddelbare producenter formidles ikke økonomisk, men forudsætter, at der anvendes politiske magtmidler. Det skal desuden understreges, at forholdet mellem politik og økonomi strukturelt set er ens i systemets indre og ydre reproduktion. Etableringen af det politiske herredømme fremstår som en betingelse for den feudale produktionsmådes udbredelse til områder, som tidligere har været domineret af frie bønder eller måske

furt-Berlin-Wien 1977; H. Pirenne: Sozial- und Wirtschaftsgeschichte Europas im Mittelalter, München 1982; P. Andersen: Von der Antike zum Feudalismus - Spuren der Übergangsgesellschaften, Frankfurt/M. 1978; M. Dobb: Entwicklung des Kapitalismus - Vom Spätfudalismus bis zur Gegenwart, Köln-Berlin 1972; C.M. Cipolla/K. Borchardt (red.): Mittelalter, Bd. 1 i serien Europäische Wirtschaftsgeschichte, StuttgartNew York 1978; G. Duby: Krieger und Bauern - Die Entwicklung von Wirtschaft und Gesellschaft im Frühen Mittelalter, Frankfurt/M. 1981; R. Brenner: Das Weltsystem - Theoretische und historische Perspektiven, i J. Blaschke (red.): Perspektiven des Weltsystems - Materialien zu Immanuel Wallerstein, 'Das Moderne Weltsystem', Frankfurt/M. 1983.

2. L. Althusser/E. Balibar: Das Kapital lesen, Bd. II, Reinbek bei Hamburg 1972, s. 268ff.

3. Anderson, op.cit., s. 175ff.

endog har været helt uden herremænd, dvs. en betingelse for etablering af et udbytningsforhold til frie bønder eller bønder, som for nylig har koloniseret et område. Hvis man ønsker at udvide udbytningsområdet ind i allerede feudaliserede territorier er det tilsvarende en betingelse, at man benytter sig af ikke-økonomiske tvangsmidler, i reglen militære aktioner.

Både den indre reproduktion og den ydre udvidelse af den feudale produktionsmåde er altså baseret på én og samme strukturelle instansrelation.

Byøkonomien.

Man kan nu spørge sig, hvilken relation består der mellem håndværket og kapitalens antediluvianske former, handel og åger, på den ene side og den feudale produktionsmådes struktur på den anden. Går byøkonomien på tværs af den landlige feudale produktionsmåde, udgør den feudalismens antitese, eller udspringer de begge af én og samme struktur? Forfattere som Pirenne og Sweezy⁴ betragter handel og bytteøkonomi som feudalismens modsætning. De betragter byøkonomiens og handelens udvikling som den feudale produktionsmådes opløsningsferment, som forbereder overgangen til kapitalismen. Denne position, som er rigt repræsenteret i litteraturen⁵, begår den fejl, at sætte feudalisme lig med naturaløkonomi og kapitalisme lig med bytteøkonomi. Den udviser desuden den specifikke forskel mellem kapitalens oprindelige former, handel og åger, og den industrielle kapitalisme. Det skal yderligere understreges, at byøkonomien, håndværkslavene og købmanskapitalens gilder, bygger på den samme relation mellem instanserne som den landlige feudalisme. Det politiske herredømme, dvs. magten til monopolistisk at kontrollere byernes markeder og produktion ved hjælp af oplagringsret, toldret, erhvervsregulering og pris- og mængderegulering, udgør grundlaget for denne byøkonomi. Dette herredømme over økonomien, som er baseret på politisk magt, har form af lav, gilder og korporationer. Hvis det under feudalismen lykkes for byen overfor de relevante landsherrer at gennemtvinge afgiftfrihed, en selvstændig retsorden og en selvstændig øvrighedsret er den »fri«. I forhold til det omgivende land og de andre byer udgør byen imidlertid et monopolforbund, som indenfor sit eget territorium hersker over handel og næringsliv. Merrington, som med udgangspunkt i Dobb har udviklet en af de mest relevante analyser af byen under feudalismen, formulerer denne sammenhæng på følgende måde: »Den »kapital«

4. Pirenne, op.cit., s. 184ff. samt Sweezy, op.cit., s. 41ff.

5. F.eks. E. Krippendorff: Internationale System als Geschichte - Einführung in die internationalen Beziehungen 1, Frankfurt/M. 1975.

og de »markeder«, som var grundlag for byernes vækst under feudalismen, kan på ingen måde betragtes som direkte forgængere for det kapitalistiske verdensmarked. Det ville være fejlagtigt ensidigt at forstå de middelalderlige byers »frihed« som værende udenfor den feudale sammenhæng; den feudale sammenhæng var nemlig bestemmende for »den ydre form« af købmandskapitalens frihed ligesom den definerede dens grænser. På trods af sin autonomi var byen langt fra en »ikke- -feudal ø« (Postan); i sin frihed og udvikling som en organiseret eller forenet enklave følger den heller ikke »sine egne tilbøjeligheder«, som det historisk formuleres af Weber. Dens oprindelse og grænser må i stedet søges i suverænitets omfattende parcelering, som igen skyldes et sammentræf af bestemte politiske og økonomiske underordnings-/tilegnelsesforhold i den feudale produktionsmåde. Den fortsatte eksistens af dette byfællesskabs autonomi som et »kollektivt herredømme« indenfor en totalsamfundsmæssig celle-struktur, som bygger på »niveaudelte« suveræniteter, krævede netop den mest vidtgående udvikling af købmandskapitalen i den middelalderlige by⁶.

Under feudalismen beror den økonomiske udvikling af handel og næringliv primært på politisk herredømme; i byøkonomien er instanserne økonomi og politik ligeså sammensmeltede som i den landlige økonomi, hvilket kan betragtes som den væsentlige forskel i forhold til den kapitalistiske produktionsmåde. Med industrikapitalens herredømme adskilles områderne politik og økonomi, samtidig med at det politiske område underordnes det økonomiske. I den kapitalistiske produktionsmåde foregår kapitalakkumuleringen og kapitalernes konkurrence på grundlag af værdiloven, mens handelskapitalens akkumulering og byhåndværkets udvikling under feudalismen afhænger af de hertil knyttede korporationers politiske magt, af deres evne til gennem brug af det politiske herredømme at sikre sig privilegerede og monopolistiske markeds- og produktionsstrukturer⁷.

Den parcellerede suverænitet.

Af fremstillingen af den specifikke sammenfletning af politik og økonomi i byen og på landet er det allerede implicit fremgået, at den middelalderlige feudalisme er et system af parcelleret suverænitet. Ganske vist er monarken som overhoved placeret i toppen af lenspyramiden; imidlertid må han økonomisk reproducere sig på grundlag af sine egne besiddelser, idet hans skatteindtægter er minimale. Han råder hverken over noget administrativt

6. J. Merrington, Stadt und Land in Übergang zum Kapitalismus, i Sweezy m.fl., op.cit., s. 239.

7. Jvf. P. Vilar: Der Übergang vom Feudalismus zum Kapitalismus, i Kuchenbuch/Michael, op.cit., s. 678ff. samt L. Kuchenbuch/B. Michael: Zur Struktur und Dynamik der 'feudalen' Produktionsweise im vorindustriellen Europa, i Kuchenbuch/Michael, op.cit., s. 694ff.

apparat af betydning eller over en stående hær. Da den lovgivende magt kun har ringe betydning i et herredømmesystem, som bygger på sædvaneretten, er monarken også uden særlige lovgivningsmæssige kompetencer. Endelig er den afgørende magt i dette system, den retsudøvende, som fortolker og anverder sædvaneretten, decentralt organiseret, selv når der er tale om idømmelse af dødsstraf; den ligger således i hænderne på de lokale jordbesiddere og de autonome byer. De lokale myndigheder råder over samtlige magtmidler til sikring af deres økonomiske og politiske herredømme. Feudalismen kan imidlertid ikke helt undvære et magtcentrum i toppen: Ydre og indre trusler mod dette herredømmesystem nødvendiggør et militært forbund, som kan mobiliseres centralt. Den trussel, som normannerne, de øst-asiatiske rytterfolk og saracenerne udgjorde mod mellem-, øst- og sydeuropa, gjorde det i stigende grad muligt for monarkerne i perioden fra det 9. til det 11. århundrede at indkalde deres vasaller til militærtjeneste. Hvis man skal forhindre et permanent feudalt anarki som følge af de systemimmanente fejder mellem et herredømmeforbunds vasaller og forskellige dynastiers kamp om at udvide deres territorier, er det også nødvendigt med en militær centralinstans. Modsigelsen mellem den lokale feudalmagt og nødvendigheden af en central magt er bestemmende for feudalismens middelalderlige historie. Op mod den nyere tids begyndelse sejrer til sidst de suverænitetsparcellerende interesser, dog med regionale forskelle, som f.eks. mellem det relativt stærkere engelske og franske monarki på den ene side og Det Tysk-Romerske Rige, som er præget af en ekstrem svag krone, på den anden⁸.

Den absolutistiske stat⁹.

Absolutismens klassebasis.

Feudalismens krise i midten af det 14. århundrede viste sig at resultere i en afgørende forvandling af den overfor beskrevne magtfordeling mellem

8. Anderson, op.cit., s. 180ff.

9. Analysen af den absolutistiske feudalisme bygger primært på følgende værker: P. Anderson: Die Entstehung des absolutistischen Staates, Frankfurt/M. 1979; I. Miecz: Europäische Geschichte der frühen Neuzeit, Stuttgart 1977; C.M. Cipolla/K. Borchardt (red.): 16. und 17. Jahrhundert, Bd. 2 i serien Europäische Wirtschaftsgeschichte, Stuttgart-New York 1979; W. Hubatsch: Das Zeitalter des Absolutismus 1600-1879, Braunschweig 1975; R. Vierhaus: Deutschland im Zeitalter des Absolutismus, Göttingen 1978; P. Brandt/Th. Hoffmann/R. Zilkenat: Preussen - Zur Sozialgeschichte eines Staates - Eine Darstellung in Quellen, Reinbek bei Hamburg, 1981; C. Hill: Von der Reformation zur industriellen Revolution - Sozial- und Wirtschaftsgeschichte Englands 1530-1780, Frankfurt/M. 1977; M. Dobb: Entwicklung des Kapitalismus - Vom Spätfeudalismus bis Zur Gegenwart, Köln-Berlin 1972; W. Treue: Wirtschaft, Gesellschaft und Technik vom 16. bis zum 18. Jahrhundert, Handbuch der deutschen Geschichte, Bd. 12, München 1980.

krone og adel. Den stærke befolkningstilbagegang som følge af pest og talrige krige (Hundredeårskrigen) som Europa oplevede i anden halvdel af det 14. århundrede, resulterede i en løsnelse af det feudale udbytningsforhold. Adelen kunne kun hindre den kvantitativt klart reducerede bondestand i at forlade jorden ved at ophæve eller mildne livegenskabet og reducere rente- og afgiftsbyrden. Denne forskydning i styrkeforholdet mellem denne epokes to hovedklasser blev understøttet af talrige bondeopstande i England, Frankrig og Tyskland. I det østlige Europa skete der en feudal reaktion, idet adelen fik held til at indføre det såkaldte andet livegenskab; i Vesteuropa derimod stod byernes økonomiske og politiske styrke i vejen for en sådan udvikling, idet de var i stand til at holde en dør åben for de bønder, som evt. skulle ønske at flygte fra den feudale udbytning. Absolutismen, som i denne periode gradvis satte sig igennem i Vesteuropa (Spanien, Frankrig, England), må forstås som en reaktion på den middelalderlige feudale herredømmeordens krise. Kronen fratog stænderne deres politiske magt, men re-stabiliserede på den anden side adelens økonomiske udbytning af bønderne ved hjælp af det fremvoksende centralistiske statsmaskineri (stående hær, skattesystem, bureaukrati). Konflikten mellem monarkiet og feudalmagnaterne, kronens militære neddæmpning af det feudale anarki og den tilpasning, som adelen måtte udvise under absolutismen, må ikke tilsløre, at produktionsforholdene stadig var feudale, og at adelen også under det absolutistiske monarki er den herskende klasse. Herom skriver Anderson: »Absolutismen var i det væsentlige et genudfoldet, fornyet feudalt herredømmesystem, som var bestemt til at tvinge bondemasserne tilbage i deres traditionelle sociale position - på trods af og imod de fordele, de havde vundet gennem den udbredte forvandling af afgifterne. Med andre ord: Den absolutistiske stat optrådte aldrig som neutral opmand mellem aristokratiet og bourgeoisie og endnu mindre som et værktøj for det fremvoksende bourgeoisie rettet mod aristokratiet: Den var det nye politiske rygskjold for en truet adel«¹⁰.

De metoder ved hjælp af hvilke det absolutistiske monarki genoprettede det feudale herredømme, er ganske vist samtidig en mægtig løftestand for den oprindelige kapitalistiske akkumulation. Indførelsen af en stående hær, den systematiske beskatning af de lavere stænder, opbygningen af et administrativt apparat (bureaukrati), indførelse af romerretten og den merkantilistiske økonomiske politik er tilsammen et instrumentarium, hvis primære formål var at sikre og styrke den

10. Anderson: Die Entstehung..., op.cit. s. 20f.

reformerede feudaldorden; ethvert af disse momenter begunstige imidlertid samtidig handels- og manufakturkapitalens udvikling og gødede dermed i feudalismens skød jorden for den kapitalistiske revolution.

Den absolutistiske herredømmesikrings metoder

1. Den stående hær.

Den stående professionelle hær var for de etablerede absolutistiske monarkier det afgørende instrument til afgørelse af territoriale konflikter¹¹. Krig, med det formål at erobre territorier, var under den feudale produktionsmåde de mest effektive metode til en hastig forøgelse af rigdommen. Den herskende feudalklasses rigdom var baseret på udbytning af bønderne, således at produktionstilvæksten i den landlige økonomi skete i et meget langsomt tempo. Udvidelsen af de territoriale besiddelser, en udvidet monopolisering af jorden, var derfor en forudsætning for øget økonomisk magt. Kampen om afkastet antager derfor i hele feudalismen historie form af krig. De talrige krige i absolutismens epoke, lige fra Karl den femtes og Philip den andens krig, Trediveårskrigen, Ludvig den fjortendes krige, over den spanske arvefølgekrig til syvårskrigen, er således først og fremmest at betragte som feudale stridigheder om afkastet. Samtidig var disse væbnede konflikter imidlertid også af afgørende betydning for handels- og manufakturkapitalens udvikling:

1. Med oprettelsen af lejehære blev produktion af militært udstyr til hær og flåde og handel med disse varer et yderst attraktivt investeringsfelt for handels- og manufakturkapitalen. Næsten overalt i Europa sluttede dette område langt hovedparten af statsudgifterne, og fra det 16. til det 18. århundrede var disse hære i næsten permanent aktivitet¹². Militærmaskineriernes ekspansive potens fremgår af, at Philip den andens hær talte ca. 60.000 mand, mens Ludvig den fjortende havde 300.000 mand i sit sold; hertil kommer, at der i det 16. århundrede endnu var 25 år uden nogen større militær konflikt i Europa, mens der i det 17. århundrede kun var 7 år.

11. Om begyndelsen til de første stående hære i Spanien og Frankrig se Cipolla/Burchardt (red.): 16. und 17. Jahrhundert, op.cit., s. 242ff.

12. Jvf. D. Sella: Die Gewerbliche Produktion in Europa 1500-1700, i Cipolla/Borchardt (red.): 16. und 17. Jahrhundert, op.cit., s. 242ff. samt G. Parker Die Entstehung des modernen Geld- und Finanzwesens in Europa 1500-1730, i Cipolla/Borchardt (red.): 16. und 17. Jahrhundert, op.cit., s. 358ff.

2. Da handelen i absolutismens epoke stadig primært blev drevet som monopolhandel, dvs. beroede på udøvelsen af politisk herredømme, afhang handelskapitalens operationsrum umiddelbart af militær styrke og tilstedeværelse samt af det pågældende monarkis krigslykke. Med udsendelsen af Spaniens, Portugals, Englands, Frankrigs og Hollands kolonihære til Den Nye Verden, til Asien og Afrika udvidedes således det territoriale handelsområde og selve handelens størrelse for de pågældende landes nationale handelskompagnier i et historisk hidtil ukendt omfang¹³. Den »interne« fordeling af den nye rigdom mellem kolonimagterne afhang på sin side direkte af de nationale hæres og flåders militære succes. Karl den femtes og Philip den andens hære likviderede de norditalienske byers hidtidige handelsherredømme, og da Elizabeth den andens Royal Navy sejrede over Philip den andens Armada (1588) betød det et brud på Spaniens handelsdominans til gunst for England, Frankrigs og Hollands handelsinteresser. På baggrund af Royal Navys overlegenhed på verdenshavene blev det muligt for England at forlænge Navigationsacts (1651), at besejre Holland i tre krige ved slutningen af det 17. århundrede, at grundlægge den verdensomspændende Pax Britannica med fredsstraktaten i Utrecht efter den spanske arvefølgekrig og nedkæmpelsen af Spanien og endelig at fastholde denne med fredsstraktaten i Paris (1763) efter Frankrigs nederlag i syvårskrigen.

2. *Finansvæsenet.*

Finansieringen af de stående hære og de talrige krige nødvendiggjorde indførelse af almen beskatning og opbygning af en systematisk finansforvaltning. Frankrigs *taille royale*, Europas første nationale skat, tjente fra 1440 til finansiering af den første regulære hær i Europa, *compagnies d'ordonnance*.

De forvaltningsreformer, som var så almindelige i absolutismens epoke, havde som deres primære mål en effektivisering af skatteforvaltningen. Beskatningen ramte i første omgang bønderne og byerne, mens adelen stort set kunne holde sig skadesløs. Oveni de almindelige feudalafgifter blev skatterne en så stor belastning for bønderne, at det i adskillige tilfælde resulterede i bondeoprør. Porsnev¹⁴ har derfor med rette betegnet det absolutistiske monarkis skatter som en »centraliseret feudalpagt«.

13. Jvf. K. Glamann: *Der europäische Handel 1500-1750*, i Cipolla/Borchardt (red.): 16. und 17. Jahrhundert, op.sit., s. 271ff.

14. Jvf. B. Porsnev: *Les Soulèvements populaires en Franche de 1623 à 1648*, Paris 1963, citeret efter G. Lemarchand: *Der Feudalismus im ländlichen Frankreich in der Neuzeit - Versuch einer Charakterisierung*, i Kuchenbuch/Michael (red.), op.cit., s. 646.

For det velhavende borgerskab bød det absolutistiske finansvæsen på talrige muligheder for kapitalakkumulation. Man kan i denne forbindelse nævne skatteforpagtnings-systemet: Store banksyndikater fik i Frankrig monopol på skatteopkrævning og lod ca. 2/3 af de opkrævede skatter gå i egne lommer.

Bourgeoisiet havde også fordel af det system, som hugenotkansleren Sully indførte i 1604, og som gjorde det muligt at købe sig til et offentligt embede. For at øge sine indtægter solgte monarkiet således i løbet af det 17. århundrede et stigende antal offentlige embeder, og erhvervelsen af et sådant embede var særdeles indbringende for noblesse de robe, idet den normale korruption indenfor forvaltningen var en god og sikker indtægtskilde for embedsmændene¹⁵. Endelig udgjorde også långivning til det offentlige en lønnende kapitalinvestering på grund af de meget høje rentesatser for sådanne lån.

Under det absolutte monarki i den vestlige del af Europa fremstod skatteforpagtning, køb af embeder og långivning til statsmagten for bourgeoisiet som væsentlige kilder for kapitalens forøgelse, men betød samtidigt, at disse klasser blev politisk integrerede i staten gennem deres afhængighed af den absolutistiske stats privilegier, monopolrettigheder og korruptionsvæsen. Denne »feudalisering« af bourgeoisiet viste sig klart i Frankrig i det 17. århundrede, og svagest i England, hvor bourgeoisiet allerede meget tidligt begyndte at koncentrere sig om kapitalinvesteringer i landbruget, i udenrigshandelen og i manufakturvæsenet.

3. *Merkantilismen.*

For at øge statens finansindtægter, som konstant var for små på grund af de talrige krige i absolutismens Europa, førte samtlige absolutistiske monarkier en politik, som bevidst søgte at fremme og styre økonomien (merkantilisme). For at fremme næringslivet ophævede eller reducerede man stærkt de eksisterende indenlandske produktions- og handelsbarrierer, som f.eks. told og vej- og bropenge, samtidig med, at man forbedrede infrastrukturen (kanal- og vejbyggeri). Absolutismen tog dermed i Europa et stort skridt i retning af et territorielt samlet hjemmemarked. Manufakturvæsenets udvikling blev fremmet gennem statslige privilegier: Udover skattebegunstigelser, offentlige tilskud og kreditter blev manufakturerne virksomheder i regelen tildelt en privilegeret monopolstilling på hjemmemarkedet, ligesom deres eksport blev støttet finansielt. Udenrigsøkonomisk fulgte man princippet om den aktive handelsbalance, import af

15. Her kunne man realisere et renteudbytte på 300-400% om året, jvf. Anderson: Die Entstehung..., op.cit., s. 41.

færdigvarer blev begrænset eller endog helt forbudt, der blev fastsat høje toldsatser for importvarer for at skade de udenlandske konkurrenter, man forbød eksport af råstoffer samtidig med, at man forsøgte at fremme importen af ikke-substituerbare råstoffer. Denne politikkonception omfattede også en bevidst kolonipolitik og handels- og krigsflådens udbygning. I sine udenrigsøkonomiske relationer var merkantilismen altså temmelig »krigerisk«, jordbesidderklassens territoriale erobningsbestræbelser faldt sammen med den førindustrielle handelskapitals monopolistiske ekspansionsbestræbelser. I det internationale system kunne begge klassers interesser varetages af det absolutistiske monarki ved hjælp af midler som diplomati, alliancer og krige.

Absolutismens historiske »progressivitet«.

Hvad angår forholdet mellem politik og økonomi var absolutismen ikke forskellig fra den middelalderlige feudalisme. De to instanser var stadig »sammensmeltede«, økonomisk magt havde nu som tidligere den politiske magt som forudsætning, og dette gjaldt såvel for systemets indre som for dets ydre reproduktion. Produktivkræfternes udvikling, udviklingen af handels- og manufakturkapitalen gav ganske vist det feudale herredømmes absolutistiske form væsentlig mere rum end den middelalderlige.

Absolutismen fratog de lokale centre for udøvelse af det politiskøkonomiske herredømme, dvs. den landlige jordbesiddelse og byen, deres magt til fordel for et herredømmecenter på nationalt niveau – suverænitets parcelering blev overvundet og suveræniteten blev reintegreret i den absolutistiske hersker. Parallelt med denne forskydning af magtcentret fra det lokale til det nationale niveau skete der også en rumlig grænseforskydning. Der skete således en ydre forskydning af den landlige jordbesiddelses og byens grænser, idet de blev sammenfattet i en national grænse. Denne rumlige forskydning gav den oprindelige kapitalakkumulation nye impulser. Der skete en klar reduktion i den indenlandske brug af told og vej- og bropenge, og den væsentligste barriere mod manufakturkapitalens udvikling, produktionens lavsmæssige organisering, blev om ikke ophævet så dog stærkt svækket. Den merkantilistiske manufakturkapital bygger ligesom den lavsmæssige produktion på den politisk formidlede indskrænkning af konkurrencen og adskiller sig dermed fundamentalt fra den senere industrikapital; imidlertid har den privilegerede, monopolistiske manufakturrelle produktion i forhold til lavet et langt større aktionsfelt, hvilket giver produktivkraftudviklingen nye impulser¹⁶.

16. Den middelalderlige feudalismes lav var kun i stand til at udvikle eksportmanufakturen, f.eks. i Flandern og Norditalien, jvf. Pirenne, op.cit., s. 180ff.

Det nye magtcenter fremmer imidlertid ikke blot manufakturkapitalens udvikling, men giver også handelskapitalen nye manøvrerum. Handelskapitalen profiterer på den ene side af den tendentielle fremvækst af et udvidet territorielt hjemmemarked, og på den anden side - og primært - af de absolutistiske monarkiers kolonipolitik. De middelalderlige byers og byrepublikkers politiske og militære magt var tilstrækkelig stor til at organisere den internationale handel i Nordsø- og Østersøområdet (Hansestæderne), mellem Italien og Byzans (Venedig) og mellem Flandern og Norditalien (Champagnemarkederne); erobringen af Afrika, Asien og Amerika krævede imidlertid langt større magtressourcer. Først det absolutistiske monarki, hvis nye militære (stående hær) og finansielle (nationalt skattesystem) ressourcer oversteg de middelalderlige monarkiers, var i stand til at opbygge koloniimperier og dermed gradvis frembringe verdensmarkedet. Selv om absolutismen ikke overvinder den feudale struktur i forholdet mellem politik og økonomi, og selv om den økonomiske udvikling stadig er politisk formidlet (og dermed også begrænset), giver herredømmecentrets regionale forskydning fra de lokale autoriteter til det territoriale monarki manufaktur- og handelskapitalen nye bevægelsesmuligheder. Anderson giver følgende beskrivelse af den absolutistiske stats varetagelse af borgerskabets interesser: »På dette stade fandtes imidlertid altid et potentielt område, hvor det var muligt at forene den absolutte stats væsen og program med handels- og manufakturkapitalens faktiske og intenderede handlinger. I den internationale konkurrence mellem adelsklasser, som var årsag til epokens endemiske krige, var varesektorens størrelse indenfor hvert »nationalt« arveland nemlig af afgørende betydning for dets relative militære og politiske styrke. Ethvert monarki havde derfor interesse i bag sin fane og i kampen mod sine fjender at samle rigdom og fremme handelen.... Økonomisk centralisering, protektionisme og oversøisk udbredelse øgede de senfeudale staters magt og finansielle styrke samtidig med, at det begunstigede borgerskabet: Borgerskabet blev således budt bedre betingelser for at gøre profitable forretninger, mens staten på sin side profiterede af de større skatteindtægter, som tilflød dem via den højere gevinst. De maximer om alle økonomiske foranstaltningers uproblematisk og gnidningsløse samvirke, som opstilles af merkantilismen og proklameres af den absolutistiske stat, modsvarede konkret af klasseinteressernes periodisk givne sammenfald«¹⁷.

17. Anderson: Die Entstehung..., op.cit., s. 51.

Om forholdet mellem politik og økonomi i den kapitalistiske produktionsmåde.

Adskillelsen mellem politik og økonomi i det nye samfunds indre.

Den borgerlige revolutions overvindelse af absolutismen, som i Europa blev fulgt af den kapitalistiske stats opkomst, resulterede i en strukturel ændring af forholdet mellem politik og økonomi i det nye samfundsystems indre. Den borgerlige revolution opløser på landet den feudale udbytningsorden: De materielle feudalaftægter, de feudale tjeneste og feudalherrerens personlige rettigheder afskaffes, hvilket lægger grunden for udviklingen af kapitalistiske produktionsforhold i den agrare sektor. Bondefrigørelsens konkrete form er overalt i Europa til fordel for de store jordbesiddere, de tidligere feudalherrer og storbønderne, og giver dermed anledning til en social differentieringsproces i jordbesiddelse, kapitalistisk forpagtning, kapitalistisk landbrugsbesiddelse og lønarbejde. Samtidig ødelægger det revolutionære bourgeoisie det førkapitalistiske produktions- og byttesystem indenfor industri og håndværk. Lavsordenen ophæves privilegeringen af bestemte virksomheder (manufakturvæsenet) ophæves og næringsfriheden forankres i de nye forfatninger. Med afskaffelsen af de indenlandske told- og vejafgifter fjernes de sidste skranker for udviklingen af et samlet hjemmemarked. Dermed opløser den borgerlige revolution den feudale sammensmeltning af instanserne politik og økonomi, den adskiller det økonomiske fra det politiske område. Fra nu af er udbytningsstrukturene i by og på land primært baseret på de økonomiske forhold, på producenternes adskillelse fra produktionsmidlerne.¹⁸ Økonomisk magt har nu ikke længere først og fremmest sin rod i politisk herredømme, men i en overlegen konkurrenceposition, som er opnået med økonomiske midler. Først nu bliver kapitalformen dominerende

18. Analysen bygger på følgende værker: A. Soboul: Die Grosse Französische Revolution, Frankfurt/M. 1979; B. Supple: Der Staat und die industrielle Revolution 1700-1914, i Cipolla/Borchardt (red.): Die Industrielle Revolution, Bd. 3 i serien Europäische Wirtschaftsgeschichte, Stuttgart New York 1976; D. Landes: Der entfesselte Prometheus - Technologischer Wandel und Industrielle Entwicklung in Westeuropa von 1750 bis zur Gegenwart, Köln 1973; H. Böhme (red.): Probleme der Reichsgründungszeit 1848-1879, Köln-Berlin 1972; M. Schlenke (red.): Preussen - Beiträge zu einer politischen Kultur, Reinbek bei Hamburg 1981; C. Hill: Von der Reformation zur industriellen Revolution - Sozial- und Wirtschaftsgeschichte Englands von 1530-1780, Frankfurt/M. 1977; E.J. Hobsbawm: Die Blütezeit des Kapitals, Frankfurt/M. 1980; f. Tomberg: Polis und Nationalstaat - eine vergleichende überbauanalyse im Anschluss an Aristoteles, Darmstadt und Neuwied 1973; K. Polanyi: The great Transformation - Politische und ökonomische Ursprünge von Gesellschaften und Wirtschaftssystemen, Frankfurt/M. 197.

indenfor samfundsformationen, og denne kommer til at svare til den kapitalistiske produktionsmådes væsen: Industrikapitalen, hvis akkumulation - til forskel fra den før-revolutionære handels- og manufakturkapital - væsentligst beror på økonomisk udbytning, økonomisk konkurrence og produktivkraftudvikling.

Den politiske instans bliver altså løst fra produktionsforholdene og overtager i separat form bestemte funktioner til sikring af den nye samfundsstruktur. I forhold til den indre økonomi overtager den unge borgerlige stat primært tre opgaver: Institutionel fremme af de nye produktionsforhold, udbygning af infrastrukturen og støtte til nye industrigrene. Afhængigt af udviklingsniveau viser der sig her iøjnefaldende forskelle mellem de enkelte europæiske stater. I England havde man allerede i kølvandet på den glørværdige revolution i det 17. århundrede indført et fælles mønt-, skatte- og toldsystem, ligesom man havde tilpasset handelsretten til de nye produktionsforhold. På grund af industrialiseringsforspringet i forhold til de øvrige europæiske stater, som først fra slutningen af det 18. århundrede gradvist overvandt feudalismen, kunne den engelske stat vise større tilbageholdenhed, både hvad angår infrastrukturen (f.eks. privat jernbanebyggeri) og støtte til nye industrigrene. Med den franske revolution begyndte i Frankrig en institutionel sikring og fremskyndelse af den kapitalistiske produktionsmådes udvikling: Udover den allerede beskrevne ophævelse af de feudale strukturer indførte den nye stat et fælles system for mål og vægt, den reformerede handels- og erhvervsretten og den søgte at fremme dannelsen af et fælles fransk nationalsprog. I det 19. århundrede begyndte den franske stat at tillægge infrastrukturpolitikken en meget stor betydning. Her, hvor jernbanen i modsætning til England blev indført før den industrielle revolution, engagerede staten sig dybt i mobiliseringen af de nødvendige ressourcer for jernbanevæsenets opbygning. Indtil midten af det 19. århundrede skete der en hastig udbygning af de franske jernbaner ved hjælp af blandede statslige-private selskaber (især under borgerkongen Louis Philippe). I modsætning til, hvad der var tilfældet i f.eks. Belgien og Preussen, støttede den franske stat i det 19. århundrede ikke nye industrigrene gennem direkte deltagelse, men kun gennem indirekte foranstaltninger. I denne forbindelse kan man i første række nævne fremme af den tekniske udvikling gennem Ecole Polytechnique og institutionel støtte til teknologi-import fra England og USA.

I Tyskland og Italien var bourgeoisie indtil sidste trediedel af det 19. århundrede for svagt til at kunne tilkæmpe sig en kapitalistisk enhedsstat under dets egen ledelse. Den nationale opsplittelse bremsede den industrielle udvikling. Det er i denne sammenhæng interessant, at den absolutistiske

presussiske stat indtil grundlæggelsen af det Tyske Rige var i stand til at tilpasse sig den kapitalistiske produktionsmådes udvikling gennem reformer. For at varetage sine politiske interesser i Tyskland og Europa var den preussiske stat tvunget til at understøtte industrialiseringen og dermed kapitaliseringsprocessen. Uden en passende økonomisk baggrund ville den have været sine politiske modstandere udenrigspolitisk og først og fremmest militært underlegen. I reformfasen indførte Preussen således næringsfrihed (1810), og med »bondefrigørelsen« (1811-16) fremmedes desuden den kapitalistiske omformning af de preussiske godser¹⁹. I 1818 ophævedes de indenlandske toldafgifter, og i 1834 oprettedes et preussisk domineret toldforbund, som forvandlede fire femtedele af det tyske territorium til en frihandelszone²⁰. Fra 1847 fremskyndede Preussen jernbanebyggeriet og ydede støtte til nye industrigrene gennem statslig deltagelse eller gennem direkte statslige virksomhedsetableringer f.eks. indenfor jern- og kulindustrien.

De borgerlige stater og - under pres - visse senfeudale stater forvandlede således i deres indre forholdet mellem instanserne politik og økonomi og skabte herigennem en ny samfundsstruktur. Den separate politiske instans begrænsede fra nu af sine interventioner i økonomien til institutionelle garantier for den kapitalistiske produktionsmåde, udvikling af infrastrukturen og - omvendt proportionalt med udviklingsniveauet - opbygning af nye industrigrene.

Reproduktionen af sammensmeltningen af politik og økonomi i form af nationalstaten.

Med den borgerlige revolution sker der kun en forvandling af nationalstaternes indre samfundsstruktur, hvorimod de eksternt principielt fastholder den førkapitalistiske sammensmeltning af instanserne politik og økonomi. Mens den borgerlige stat i vidt omfang trækker sig ud af kapitalernes konkurrence på de nationale hjemmemarkeder, intervenserer den stadig direkte i kapitalernes pris- og afsætningskampe på de internationale markeder; denne intervention sker i form af told-eksportpræmier, importforbud, kontingentering etc. Den borgerlige stat knytter altså umiddelbart an til de nationale grænser, som var opstået under absolutismen - ja, den forstærker endog disse skranker, idet den giver nations-begrebet et socialt indhold og stabiliserer dermed *nationalstaten*. Kapitalen, den

19. Brandt m.fl., op.cit., s. 99ff.; I. Mieck: Zielsetzung und Entwicklung der preussischen Reformen, i Schlenke (red.), op.cit., s. 181ff.

20. Jvf. W.O. Henderson: Die Rolle Preussens bei der wirtschaftlichen Einigung, i Schlenke (red.), op.cit., s. 197ff.

verdenshistoriske leveller, som efter sit begreb nedriver enhver politisk, social og økonomisk skranke, som står i vejen for dens udvikling, knytter i sin opkomst an til de givne nationalgrænser uden at overvinde dem. Denne modsigelse mellem kapitalens logik og historie skal udelukkende forstås historisk-genetisk. Den har sin rod i den politiske og socialøkonomiske udviklings usamtidige karakter ved overgangen fra feudalismen til kapitalismen.

Den kapitalistiske revolution sker først i England og Holland, derefter følger Frankrig, så Preussen og til sidst med stor forsinkelse Italien og Rusland. Denne usamtidighed i den økonomiske udvikling tvinger de stater, hvis udviklingsproces ligger efter Englands, til at fastholde en udenrigsøkonomisk beskyttelse af deres underlegne industrier. I betragtning af den britiske overlegenhed ville det for de nye industristater have været rent selvmord at indføre et hjemmemarked omfattende hele Europa. For en borgerlig-revolutionær stat, som den franske efter 1798, var det trods det ellers radikale brud med absolutismens økonomiske politik en eksistentiel nødvendighed at fastholde merkantilismens udenrigsøkonomiske politik.

Ikke blot de europæiske staters forskellige økonomiske udviklingsniveau, men også den politiske udviklings usamtidighed, er med til at konsolidere de grænser, som første gang vandt fodfæste under absolutismen. Det borgerlige England i det 17. og 18. århundrede adskiller sig fra det feudale kontinentaleuropa ved udviklingen af en selvstændig politisk og økonomisk kultur. Med den franske revolution og Napoleons-krigene oplever nationalbevidstheden sin første kontinentale opblomstring i Europa. Med afskaffelsen af de 3 stænder, med borgernes retslige ligestilling, med ophævelsen af kirkens privilegier, med begrebet om folkesuveræniteten bereder den franske revolution politisk og socialt vejen for et fælles samfund og en enig nation.

Skønt revolutionen forråder enheden gennem den forfatningsretslige garanti for privatejendommen og undergravningen af folkesuveræniteten gennem et valgretssystem baseret på formueansættelse, så skaber den alligevel i sin kamp mod den feudale orden og med afskaffelsen af stænderne, som vækker håb om social lighed i det nye samfund, en voksende national bevidsthed i befolkningen. »Efter 1789 fik ordet nation en ny værdi, som viste sig i den begejstrede jubel og de spontane fælles bevægelser, som gav liv til tro og håb. Nationen: Det var fællesskabet, massen af borgere sluttet sammen i én eneste blok; der fandtes ikke længere stænder og klasser; alt hvad der var fransk tilhørte nationen«²¹.

21. Soboul, op.cit., s. 551.

Napoleons-krigene styrker den franske nationalbevidsthed betydeligt, mens de alle andre steder i det besatte Europa skaber en nationalistisk reaktion, først og fremmest i Tyskland. Preussens nederlag ved Jena og Auerstaedt (1806) var ikke blot et sidste stød til den preussiske reformpolitik, men fremmede også udviklingen af det tyske borgerskabs nationale bevidsthed²² og lagde grundstenen til den tyske nationalliberalisme. De borgerlige staters usamtidige udvikling - den tidlige borgerlige revolution i England, det revolutionære Frankrig isolerede stilling i det kontinentale Europa, den forsinkede samling af Tyskland og Italien, som først satte sig igennem i krige mod andre stater - resulterede i en usamtidig udvikling af nationalstaterne, en usamtidighed, som forstærkede nationernes politiske, økonomiske og ideologiske rivaliseringer og fik den nationale tanke partikularistiske aspekt til at vinde overhånd i forhold til dens kosmopolitisk-universalistiske aspekt.

Modsigelsernes overdeterminering²³ i den borgerlige revolutions epoke i Europa, den usamtidige udvikling i de økonomiske, politiske og ideologiske forhold mellem de europæiske stater, betød en fastfrysning af nationalstatsstrukturen og en erodering af bourgeoisie's kosmopolitisme. Den borgerlige revolution standsede således på halvvejen: Den skabte ganske vist i nationalstaterne indre produktionsforhold og en strukturel relation mellem instanserne politik og økonomi, som var i overensstemmelse med kapitalens behov; på den anden side blev den førkapitalistiske sammensmeltning af politik og økonomi fastholdt i det internationale system. Revolutionen var ikke i stand til at gennemføre en statsstruktur, som svarede til kapitalens kosmopolitiske tendens: Nemlig den forenede verdens stat.

Nationalstaten og de økonomiske love på det kapitalistiske verdensmarked.

Indtil nu har vi fremstillet den historiske udvikling, som resulterede i kapitalens nationalstatslige struktur. Vi skal herefter beskæftige os med spørgsmålet, om man overhovedet kan tale om økonomiske lovmæssigheder i forbindelse med kapitalernes konkurrence på verdensmarkedet. Nationalstatens muligheder for at gribe ind i den internationale konkurrence i form af toldreguleringer, kontingentering, forbud, ændringer i valutakursen etc. rejser spørgsmålet om værdilovens status i de internationale økonomiske

22. Jvf. T. Schieder: *Der Nationalstaat in Angriff und Verteidigung*, i Böhme, (red.) op.cit., s. 402ff. og W. Sauer: *Das Problem des deutschen Nationalstaats*, i Böhme (red.), op.cit., s. 448ff.

23. Om dette begrebs betydning se L. Althusser: *Für Marx*, Frankfurt/M. 1968.

relationer. I besvarelsen af dette spørgsmål skal vi starte bagfra, idet vi først undersøger, hvilke lovmæssigheder, der strukturerer nationalkapitalernes internationale konkurrence, når nationalstaten begrænser sine indgreb i verdensmarkedsrelationerne til et nødvendigt minimum. Dette interventionsminimum, som er en nødvendig følge af selve kapitalens nationalstatslige strukturering, også når der ikke sker direkte indgreb i pris- og afsætningskonkurrencen gennem toldregulering, kontingentering etc., består i de svingninger i de indbyrdes valutakurser, som følger af ændrede konkurrencerelationer mellem forskellige nationalstater. Den vekselkurs-struktur, som med nødvendighed må følge af nationalstatens eksistens, indebærer en væsentlig modifikation af kapitalkonkurrencen på verdensmarkedet. Værdilovens modificerede gennemslag på verdensmarkedet vil senere blive fremstillet mere detaljeret i afsnittene om den internationale handel og de internationale kapitalbevægelser. Vi skal derfor her kun give en kort sammenfatning af de af dette teorems følger, som er af relevans for den her undersøgte problemstilling:

1) Der sker en modificering af kapitalkonkurrencen på verdensmarkedet, idet vekselkursstrukturen berører de højere udviklede nationale økonomier deres surplusprofit-position, samtidig med at den gør det muligt for de svagtudviklede nationalkapitaler at fastholde deres konkurrenceposition (værdilovens beskyttelses- og udligningsfunktion på verdensmarkedet.

2) Kapitalkonkurrencen konstituerer en international arbejdsdeling på grundlag af komparative omkostningsstrukturer, som fremmer produktivkraftudviklingen i alle verdenshandelsnationer.

3) På grund af den lov for kapitalkonkurrencen, som blev beskrevet under pkt. 1, kan de svagtudviklede økonomier på verdensmarkedet omsætte deres akkumulationsfordele (kapitalens lavere organiske sammensætning, højere gennemsnitsprofitrate) i en højere akkumulationsrate end de mere udviklede økonomier. Den ulige udvikling er derfor i international målestok til fordel for de svagere udviklede nationer²⁴.

Disse 3 lovmæssigheder for verdensmarkedskonkurrencen gør det klart, hvorfor det, selv når de forskellige nationale kapitaler har forskelligt udviklingsniveau, ikke blot er muligt, men også til fordel for samtlige deltagere i den internationale vareudveksling, hvis nationalstaternes indgreb i den internationale kapitalkonkurrence begrænses. På verdensmarkedet virker værdiloven ikke blot som en beskyttelse af

24. De nævnte sammenhænge mellem ulige udvikling og verdensmarkedet gælder kun for landene i »den tredje verden« med visse forbehold, jvf. afsnittet om underudviklingsteorien.

de svagere udviklede nationale kapitaler; den giver dem også produktivtetsfordele indenfor den internationale arbejdsdeling, ligesom de får mulighed for at holde et højere akkumulationstempo end de mere udviklede nationer. Dette giver de mere produktive brancher i såvel de rige som de fattige nationer en interesse i en liberalisering af verdensmarkedskonkurrencen. De eneste, som har interesse i protektionistiske nationalstatslige indgreb i den internationale konkurrence, er set ud fra disse lovmæssigheder de mindre produktive brancher i *samtlig*e verdens handelsnationer.

Som fiktive nationale totalkapitalister handler nationalstaterne rationelt, hvis de holder deres interventioner i den internationale konkurrence på et minimum. Vort oprindelige spørgsmål må derfor besvares således: Under forudsætning af, at nationalstaten ikke intervenserer på verdensmarkedet, er det muligt at konstatere særlige lovmæssigheder for kapital konkurrencen. På trods af den principielle sammenfletning af instanserne politik og økonomi i de nationale kapitalers konkurrence er det ikke blot nyttigt, men også nødvendigt at analysere disse lovmæssigheder, idet nationalstatssystemet samlet kan drage fordel af deres gennemførelse, dvs. af en liberaliseringspolitik.

Den mulighed, at nationalstaten kan trække sig tilbage fra kapitalens verdensmarkedsrelationer, afslører den væsentlige forskel mellem feudalisme og kapitalisme, hvad angår det strukturelle forhold mellem politik og økonomi i det internationale system. Den tese, vi tidligere har formuleret, nemlig, at det kapitalistiske nationalstatssystem i sig bærer den førkapitalistiske sammensmeltning af politik og økonomi, skal nu nærmere specificeres. I verdenskapitalens opgangsfasen kan den økonomiske instans opnå en autonomi i forhold til det politiske felt som kun begrænses af den tidligere nævnte minimalskranke for nationalstatslig intervention. Denne autonomiseringstendens for den økonomiske instans, som - under de nævnte betingelser og begrænsninger - også på verdensmarkedet ligger immanent i den kapitalistiske produktionsmåde, markerer forskellen i forhold til den feudale produktionsmåde. Under feudalismen er områderne politik og økonomi principielt sammenflettede både i systemets indre og ydre reproduktion, og økonomiens autonomibestræbelser modsiger denne produktionsmådes strukturlove. Det er ikke nogen historisk tilfældighed, at den merkantilistiske teori begriber den internationale handel som et nulsum-spil, der spilles med politiske ressourcer, og at det først er den klassiske politiske økonomi, som med hjælp af den ricardianske udenrigshandels-teori udfolder frihandelsdoktrinen. Selv om instanserne politik og økonomi er sammensmeltede i såvel den feudale som den kapitalisti-

ske produktionsmådes ydre reproduktion, giver de to produktionsmåders forskellige indre struktur anledning til tydelige divergenser i dette forholds konkrete udformning.

Det internationale handelssystemets historie efter starten af den europæiske industrialisering viser klart, at liberalismen kun praktiseres i perioder præget af en gunstig kapitalakkumulation i de vigtigste verdenshandelsnationer. I første halvdel af det 19. århundrede dominerer blandt de unge industristater en beskyttelsestold-politik, som først og fremmest er rettet mod den frihandelsorienterede, dominerende britiske industrikapital. I en kort periode i 60'erne sker der en vis afvikling af protektionismen.

Således indgås der adskillige toldsænkende bilaterale handelsaftaler mellem Storbritannien, Frankrig, Belgien, Italien og det tyske toldforbund, hvor man allerede havde indført en mestbegunstigelses-klausul²⁵. Denne liberaliseringsproces finder sin afslutning i sidste halvdel af halvfjerdserne, hvor den afløses af en toldmurspolitik; dette sker under indtryk af den depressive tendens, som præger akkumulationsprocessen i den sidste fjerdel af det 19. århundrede.

Tysklands og Englands økonomiske vanskeligheder i kølvandet på første verdenskrig førte sammen med en fejlagtig ansættelse af pundets og francens værdi til en stagnation i den europæiske handel og umuliggjorde en tilbagevenden til frihandel. Selv de frihandelsorienterede englændere indførte et importtoldsystem til beskyttelse af »nøgleindustriene«²⁶. Verdenskrisen fra 1929 til 1932 førte til en næsten fuldstændig opløsning af verdensøkonomien. Tysklands insolvens udløste en international bølge af devalueringer og valutakontrolforanstaltninger, protektionismen florerede, Storbritannien og Frankrig indførte toldpræferencesystemer i forhold til deres respektive kolonier. På trods af den konjunkturelle genoplivning nåede den europæiske handel i 1937 kun op på 79% af niveauet i 1929. I perioden 1929-39 skete der en halvering af den indbyrdes handel mellem Storbritannien, Frankrig og Tyskland²⁷.

Efter anden verdenskrig udløste den verdensomspændende vækstperiode frem til krisen i 1974/75 den hidtil største liberaliseringsbølge i det kapitalistiske verdensmarkeds historie. Bretton-Woodsystemet, dvs. indførelse af fuld valutakonvertibilitet og et internationalt støttesystem i tilfælde af

25. Jvf. Landes, op.cit., s. 186ff samt Henderson, op.cit., s. 204ff.

26. Jvf. J. Pinder: Europa in der Weltwirtschaft 1920-1970, i Cipolla/Borchardt (red.): Die europäischen Volkswirtschaften im 20. Jahrhundert, Bd. 5 af serien »Europäische Wirtschaftsgeschichte, Stuttgart 1980, s. 377ff.

27. Pinder, op.cit., s. 387.

betalingsbalance-kriser, tilvejebragte forudsætningerne for verdenshandelens liberalisering. GATT-systemet indførte mestbegunstigelses-klausulen på verdensplan og førte gennem Dillon-, Kennedy- og Tokioforhandlingsrunderne til en betydelig reduktion af toldskrannerne. Fællesmarkedet og den europæiske frihandelszone betød, at der i det kapitalistiske Europa blev indført toldfrihed for industrivarer.

På grundlag af et enestående akkumulations-boom kunne de udviklede kapitalistiske nationalstater drage den politiske lære af verdensmarkedets sammenbrud i 30'erne. Valuta- og handelssamarbejdet betød, at den kapitalistiske verdenshandel kunne vokse væsentligt hurtigere end den kapitalistiske verdensproduktion. Den verdensomspændende krise fra 1974/75 har imidlertid undergravet denne samarbejds- og integrationstendens. Talrige aftaler mellem USA og Fællesmarkedet indbyrdes og med tredielande om eksportbegrænsninger for bil-, stål-, værfts- og elektroniksektoren, en graserende subventionspraksis i forhold til kriseramte brancher (først og fremmest stål) samt et stigende antal ikke-aftalte handelshindringer har lidt efter lidt undergravet GATT-systemet. Fra 1981 er verdenshandelen begyndt at falde.

Denne korte historiske skitse af protektionisme- og liberaliseringsfaserne på verdensmarkedet viser den nationalstatslige interventionspolitik store afhængighed af akkumulationscyklen. Kun i perioder med højkonjunktur er det muligt for nationalstaterne at trække sig ud af den internationale kapitalkonkurrence; depressionsperioder resulterer derimod i en kriseeksternaliserings-politik, dvs. et forsøg på i krisen gennem en beggar-my-neighbour-politik at holde sin egen kapital mest mulig skadeløs på bekostning af naboerne. I verdenskapitalens opgangsfaser kan de kapitaler og lønarbejdere, som trues af arbejdsdelingens love, vandre til brancher, som er i vækst, og derigennem bidrage til en friktionsløs strukturudvikling. I krisetider derimod vil rentabilitetsfaldet, overproduktionstendensen, tilintetgørelsen af kapital og arbejdspladser - altså krisemomenter, som omfatter hele økonomien - virke som skranker for den internationale strukturudvikling. Da flere industribrancher og storeforetagender for det meste samtidig er truet af den almene krise og den internationale strukturudvikling, kan det nationale statsapparat, som er underkastet nationale legitimeringsprocesser, ikke længe holde stand overfor presset for at få indført protektionisme, og det på trods af den indsigt, at den internationale krise herigennem vil blive skærpet. Det er altså ikke kun økonomiske (værdiøgningsinteresser), men også politiske (legitimeringsproblemer) momenter, som i krisen bidrager til protektionismens modstandsdygtighed.

I kriseperioder er tilbagefaldet til en udenrigsøkonomisk merkantilisme et slående udtryk for den særlige forskel, som eksisterer mellem politik-økonomi-relationen indenfor og udenfor nationalstatens grænser. Mens nationalstaten indadtil er gået over til at føre udbudspolitik, altså statens tilbagetrækning fra økonomien, praktiserer den samme stat - trods en divergerende ideologi - det modsatte på internationalt niveau: I stigende grad og med forskellige midler intervenserer nationalstaten protektionistisk i kapitalens konkurrence.

Den borgerlige nationalstats inertie.

Vi har nu vist, hvorledes der med baggrund i de borgerlige samfunds usamtidige udvikling sker en sammensmeltning af den politiske og økonomiske instans i form af nationalstaten, og hvorledes kapitalens nationalstatslige eksistens resulterer i en særlig fremtrædelsesmåde for værdiloven i det internationale system. Til slut skal vi nu kort undersøge, hvorfor det borgerlige samfund endnu 2-3 århundreder efter sin politiske konstituering ikke er i stand til at gennemføre en struktur i forholdet mellem politik og økonomi, som er i overensstemmelse med kapitalloikken, også på internationalt niveau. For de momentant forekommende kriseperioders vedkommende er årsagerne til nationalstatens inertie ret indlysende.

Vi har så tilbage at undersøge, hvilke chancer der i verdenskapitalens opgangsfasen er for at realisere overnationaliserings-bestræbelserne i relationerne mellem nationalstaterne. Faktisk har man i fællesmarkedet kunnet etablere en toldunion, og i 70'erne er der endog blevet gjort alvorlige forsøg på at nå frem til en økonomisk union og en valutaunion. Hvis vi går ud fra modifikations-teoremet, kan den opstillede problemstilling besvares på følgende måde: Så længe nationalkapitaler med forskelligt udviklingsniveau står overfor hinanden på verdensmarkedet, er de svagere udviklede nationer ubetinget henvist til beskyttelses- og udligningsfunktionen, hvilket implicerer kapitalens nationalstatslige eksistensform. Overnationaliseringsbestræbelserne er ganske vist i de højere udviklede nationale kapitalers interesse, men kan af de lavere rangerende nationer kun accepteres i form af frihandelszoner eller toldunion. Denne type af integrationsformer garanterer, at den nationalstatslige minimalintervention i den internationale konkurrencekamp bevares, nemlig valutarelationernes beskyttelsesfunktion. Videregående integrationsprocesser - f.eks. økonomisk union eller valuta-union - vil derimod resultere i ulige konkurrenceforhold til fordel for de mere produktive nationalkapitaler og vil derfor ikke være acceptable for mindre udviklede nationer. Fællesmarkedets erfaringer med

de forskellige forsøg på i 70'erne at realisere tanker om en økonomisk union og en valutaunion, og dets erfaringer med det endnu fungerende europæiske valutasytem, viser, at selv beskedne forsøg på et valutasamarbejde må mislykkes, når kapitalakkumuleringen i de deltagende lande befinder sig på forskelligt niveau.

Modsigelsen mellem kapitalens nationalstatsform og internationaliseringstendens lader sig altså endnu - næsten 300 år efter den engelske og næsten 200 år efter den franske revolution - ikke løse som følge af de enkelte nationalkapitalers forskellige udvikling. I en udviklingsfase, der som den nuværende er præget af en omfattende handels- og kapitalsammenfletning, hvor den voksende konjunkturelle afhængighed mellem nationalstaterne indbyrdes i sig selv kræver en internationalisering af statsfunktionerne, skærpes den nævnte modsigelse betydeligt. Dette viser sig især i den aktuelle verdenskrise, som ikke alene forværres af den tilbagevenden til merkantilismen, som udspringer af *nationalstatsligheden*, den bliver også sværere at overvinde. I den periode, der er gået siden de borgerlige revolutioner, har borgerskabet manglet evnen til også i det internationale system at gennemføre en strukturering af instanserne politik og økonomi, som er i overensstemmelse med kapitalens logik. Dette har, især med den verdensomspændende akkumulationskrise, skærpet den kapitalistiske produktionsmådes økonomiske og politiske modsigelser.

*Forholdet mellem politik og økonomi
på det kapitalistiske verdensmarked
som det fremstår i den løbende debat
- Kritiske bemærkninger til alternative
forklaringsmodeller.*

Nationalstaten som kapitalreproduktionens forudsætning (Olle/Schöller).

Olle/Schöller giver i deres arbejde, stærkt inspireret af en tidlig artikel af Heide Gerstenberger²⁹, en fremstilling af den snævre sammenhæng mellem udviklingen af det kapitalistiske verdensmarked, de borgerlige nationalstaters opståen og akkumuleringens gennemførelse på grundlag

28. W. Olle/W. Schoeller: Weltmarkt, nationale Kapitalreproduktion und Rolle des Nationalstaats, i Volkhard Brandes m.fl. (red.): Handbuch 5 - Staat, Frankfurt/M. 1977, s. 372ff.

29. H. Gerstenberger: Zur Theorie der historischen Konstitution des bürgerlichen Staates, i Prokla nr. 8/9, West-Berlin 1973, s. 207ff.

af kapitalistiske produktionsforhold. Deres centrale tese lyder: »Kapitaliseringsprocessen forudsætter ydre markeder, og erobringen af disse - i konkurrence med andre historisk eksisterende magter - forudsætter allerede *nationalstatens* funktioner, før den *borgerlige* stat *formelt* har konstitueret sig.«³⁰

Allerede Heide Gerstenberger havde i sin teori om den borgerlige stats konstituering gjort sig til talsmand for den anskuelse, at kampen om ydre markeder har været den væsentlige årsag til den borgerlige stats konstituering. Ved hjælp af denne tese forsøgte hun ikke blot at forklare den absolutistiske centralmagts udvikling ved begyndelsen af nyere tid, men også dens krigspolitik, finanspolitik og økonomiske politik. Efter denne opfattelse udviklede den borgerlige stat sig i sine grundlæggende økonomiske funktioner og organisationsformer i den merkantilistiske periode; den konstituerede sig altså materielt før den gennem den borgerlige revolution også fik en forfatningsmæssig forankring³¹.

På grundlag af denne analyse af den borgerlige nationalstats genese drager Olle og Schöller nogle centrale konklusioner angående det kapitalistiske verdensmarkeds nuværende struktur. Efter deres opfattelse kan kapitalens tendentielt voksende internationalisering ikke overvinde nationalstaten. På samme måde som nationalstaten var en historisk forudsætning for de nationale totalkapitalers konstitueringsprocesser, vil der også i dag kræves en overnational stat for at udvikle en international totalkapital. »Den tese, at der foregår en omfattende udligning og internationalisering af kapitalreproduktionen, som materielt undergraver nationalstaten, er imidlertid problematisk, ikke blot på grund af sit mangelfulde empiriske grundlag, men også ud fra metodologiske overvejelser. Selv *tendensen* til en sådan udvikling ville historisk - analogt med den nationale totalkapitals konstitueringsproces som *resultat* af nationalstatslige funktioner - *forudsætte* en universel, overnational statslighed, som kunne påtage sig rollen som »fødselshjælper« for en »internationaliseret« kapitalreproduktion. Ud fra disse overvejelser vil vi afvise den tese, som siger, at der sker en tendentielt overvindelse af nationalstaten gennem en *økonomisk* mekanisme.«³² Analysen bør derfor i stedet beskæftige sig med, hvilke nationalstats-funktioner, der har udviklet sig som udtryk for den produktive kapitalers internationaliseringsprocesser.

30. Olle/Schoeller, op.cit., s. 378.

31. Gerstenberger, op.cit., s. 225.

32. Olle/Schoeller, op.cit., s. 394.

Olle og Schöllers analyse af forholdet mellem verdensmarked og nationalstat bygger på adskillige fejlfortolkninger, hvad angår kapitalismens historiske genese³³:

1) De forstår primært den absolutistiske stat som en borgerlig stat, hvis struktur (centralisering, stående hær, finansreform, merkantilisme) vokser ud af verdensmarkedskonkurrencens betingelser.

2) De absolutte monarkiers krige betragtes derfor i første række som handelskrige og ikke som primært udtryk for de feudale staters territoriale ekspansionsbestræbelser.

3) De overser den strukturelle forskel mellem handels- og manufakturkapitalen i den absolutistiske periode og industrikapitalen i det borgerlige samfund.

4) I denne betragtningstype udjævnes også den afgørende forskel mellem den feudale absolutisme og det borgerlige samfund, hvad angår forholdet mellem politik og økonomi.

På baggrund af disse misforståelser i den historiske analyse er den analogi, som Olle og Schöller opstiller mellem den kapitalistiske produktionsmådes genese og den aktuelle nationalstats-internationaliserings-problematik, ikke særlig opklarende. Metodologisk er det endvidere yderst problematisk at slutte fra analysen af en bestemt fase i den kapitalistiske udvikling (her: forholdet mellem stat og kapital i den kapitalistiske produktionsmådes genese) til en anden historisk situation (her: forholdet mellem nationalstat og kapitalens internationalisering i dag). Olle og Schöller giver implicit resultaterne af deres historiske undersøgelse en begrebsmæssig-logisk status og sammenblender dermed det konkret-historiske og det abstrakte analyseniveau. Da nationalstaterne ikke kan begrundes ud fra kapitalens logik, vil andre faser i den kapitalistiske produktionsmåde kunne frembringe et andet forhold mellem nationalstat og kapital. Olle og Schöllers forsøg på at begrunde nationalstatens kontinuitet eller reproduktionstendens, med historiske analogislutninger, er derfor - helt bortset fra analysens historiske fejltagelser - metodisk utilladelig.

Nationalstaten som middel i den internationale kamp om merproduktet (Tilla Siegel).

Tilla Siegels analyse af kapitalens verdensmarksbevægelse danner en klar modpol til vort eget modificerings-teorem, og den er da også formuleret som et bevidst forsøg på at afgrænse sig i forhold til den teoretiske position, vi selv tager udgangspunkt i. De centrale forskelle relaterer sig

33. H. Gerstenberger har i mellemtiden revideret sin tidligere position, jvf. H. Gerstenberger: Vom Ursprung bürgerlicher Staaten, i Prokla nr. 47, West-Berlin 1982, s. 119ff.

for det første til den internationale konkurrences økonomiske lovmæssigheder (jvf. andet afsnit i den foreliggende artikel), og for det andet til forholdet mellem politik og økonomi på det kapitalistiske verdensmarked. »Den marxistiske verdensmarkedsdiskussion befinder sig i en økonomisk blindgyde. Dette skyldes, at man overbetoner undersøgelsen af kapitalismen som økonomisk system, og denne undersøgelse har ovenikøbet for det meste begrænset sig til delasppekter, som - revet ud af deres sammenhæng - har måttet holde for som forklaringer på systemets samlede dynamik.«³⁴

I sit forsøg på at forstå relationen mellem politik og økonomi på verdensmarkedet bevæger Tilla Siegel sig på to planer: På den ene side betragter hun kapitalens almene tendens som en universel tendens, på den anden side undersøger hun følgerne af kapitalens historisk fremvoksede nationalstatslige strukturering. Hun er af den opfattelse, at det ud fra den kapitalistiske produktionsmådes logik er verdensmarkedet og ikke nationalstaten, »som må betragtes som det normale for den kapitalistiske produktion og cirkulation«³⁵. Hun vil vise, at man ikke på det rent økonomiske analyseniveau kan konstatere nogen modifikation af værdiloven på verdensmarkedet, at værdiloven som sådan har en universel betydning. Først når man tager hensyn til den politiske instans, altså til nationalstatsstrukturen, viser der sig en modifikation af kapitalkonkurrencen i sammenligning med hjemmemarkedet. Hendes centrale anklage mod den hidtidige marxistiske verdensmarkedsteori er, at den har negligeret det politiske moments betydning for kapitalens verdensmarkedsanalyse: »I den internationale konkurrence træder kapitalerne ikke blot op overfor hinanden som slet og ret kapitaler, men derimod som kapitaler fra bestemte nationer med forskellig økonomisk, politisk og militær magt. Gennem kapitalismens opdeling i nationer sker der altså en helt afgørende modifikation af dette samfunds almene karakteristika: Idet politik bliver en integreret bestanddel af den internationale konkurrence, er det ikke længere kun økonomiske (markedsmekanistiske) betingelser, som regulerer producenternes relationer«³⁶. Det paradoks, »at både verdensmarked og nation er forudsætning for og resultat af den kapitalistiske produktion«³⁷, løser sig for Tilla Siegel ved, at kapitalen indeholder

34. T. Siegel: *Kapitalismus als Weltsystem – Methodische Probleme einer marxistischen Analyse des Weltmarktes*, Frankfurt/New York 1980 s. 233.

Et afsnit fra bogen er oversat til dansk og under titlen »Værdilov og verdensmarked« bragt i Kurasje 29, s. 39-62.

35. Siegel, op.cit., s. 16.

36. Siegel, op.cit., s. 17f.

37. Siegel, op.cit., s. 177.

et herredømmeforhold, som har antaget national form. På det internationale niveau implicerer kapitalens ekspansion derfor samtidig en mellemnational kamp mellem herskende klasser om merproduktet.

Med sin centrale tese, at kapitalkonkurrencen på verdensmarkedet må begrundes politisk og ikke økonomisk, befinder Tilla Siegel sig i en dobbelt blindgyde. Som vi skal se om lidt, analyserer hun på den ene side metodisk den internationale værdidannelses processer og dermed de internationale handelsrelationer på samme niveau som den indenlandske kapitalkonkurrence, verdensmarkedet sætter altså ingen nye bestemmelser. På den anden side har den politiske instans en sådan vægt i hendes verdensmarkedsanalyse, at det faktisk er overflødig at lede efter økonomiske lovmæssigheder i den internationale konkurrence. Tilla Siegel hævder ganske vist, at man også på verdensmarkedet må udlede politikken af økonomien: »Den må nemlig grundlæggende tjene kapitalens værdiøgning; den sætter imidlertid selv igen betingelser for det økonomiske, den bliver selv økonomisk kraft.«³⁸ I dette perspektiv vil det kun være meningsfyldt at analysere den nationale kapitalens værdiøgningsinteresse, dvs. den interesse, som skjuler sig bag nationalstatens politik. Ifølge Tilla Siegel er det ikke muligt at finde frem til økonomiske lovmæssigheder, som regulerer kapitalens internationale kamp; selv denne konkurrences simpleste kategorier, pris og vare, er politisk bestemt: »Denne modifikation består i, at princippet om de absolutte prisfordele ganske vist har gyldighed for det kapitalistiske verdensmarked, men at disse prisfordele ikke alene bestemmes af magtfrie markedsmekanismer. Spørgsmålet om hvor og hvad, der produceres og sælges, og hvem, der producerer og sælger reguleres også gennem producenterens nationale oprindelse og gennem den pågældende nations økonomiske og politiske (og, hvis det skal være, militære) magt.«³⁹ En international arbejdsdeling efter komparative omkostningsfordele kan derfor også kun realiseres tilfældigt, nemlig når nationalstaternes »politiske indgreb« indebærer, at de relative omkostningsfordele forvandles til absolutte prisfordele⁴⁰.

Ligeså korrekt det er i verdensmarkedsanalysen at gå ud fra en anden politik-økonomi-relation end i undersøgelsen af den kapitalistiske produktionsmådes almene struktur, ligeså forkert er det i verdensmarkedskonkurrencen kun at se en politisk kamp mellem nationale bourgeoisier om fordelingen af merproduktet. Tilla Siegel forsøger ingen steder i sin analyse, at foretage en differentieret undersøgelse af forholdet mellem de to instanser.

38. Siegel, op.cit., s. 84.

39. Siegel, op.cit., s. 187.

40. Siegel, op.cit., s. 196.

Betydningen af det kapitalistiske verdensmarkeds liberaliseringsfaser for den internationale kapitalkonkurrence, årsagerne til sådanne udviklingsfaser, virkningerne af, at nationalstaterne ikke politisk griber ind i de økonomiske forholds struktur, alt dette bliver ikke engang nævnt af Tilla Siegel. Den politiske instans' store indflydelse på den økonomiske kamp, som er Tilla Siegels udgangspunkt, hindrer hende i at få øje på disse problemstillinger, og hindrer dermed en differentieret analyse af verdensmarkedsprocessen.

Nationalstaten som nationalkapital (SOST).

SOST (Sozialistische Studiengruppe) giver en i sidste instans historisk forklaring på modsigelsen mellem kapitalens kosmopolitiske tendens på den ene side og eksistensen af nationalstater på den anden. I første omgang bliver det slået fast, at nationsbegrebet ikke kun har en politisk og kulturel betydning, men også en reel økonomisk: »Nations-begrebet betegner ikke kun en politisk, sproglig, kulturel enhed, men også en økonomisk helhed, og det er netop ud fra denne, at den relative politiske, kulturelle osv. homogenitet først reproducerer sig. Nationen eksisterer økonomisk som nationalkapital hhv. nationalt lønarbejde, som er nationalkapitalens modpol. Kun på denne måde er det muligt at løse det teoretiske dilemma, at nationalstater skulle sønderrive, hvad økonomisk allerede tenderer i retning af en højere enhed. De mange enkeltkapitalers reelle sammenfatning er imidlertid nationalkapitalens reelle eksistens.«⁴¹

Kapitalens reelle eksistens som nationalkapital finder udtryk i enkeltkapitalernes orientering mod en national gennemsnitsprofitrate. De for kapitalbevægelsen afgørende momenter som gennemsnitlig arbejdsintensitet, arbejdsproduktivitet, pris på varen arbejdskraft og merværdirate er nationalt bestemte størrelser. Denne nationale strukturering af kapitalen skyldes historiske processer i overgangsfasen fra feudalisme til kapitalisme.

»I undersøgelsen af verdensmarkedsforholdene er det særlig vigtigt at begrunde, hvorfor den samfundsmæssige total kapital i den reelt eksisterende kapitalisme eksisterer i form af en flerhed af separate, nationale total kapitaler. Denne begrundelse for de enkelte total kapitalers antal og afgrænsning i forhold til hinanden viser hen til deres oprindelsesproces under før-kapitalistiske betingelser. Ligesom andre økonomiske forhold bærer også kapitalens økonomiske formbestemthed sine historiske spor (jvf. MEW 23, s. 183f). National kapitalerne har udviklet sig

41. Sozialistische Studiengruppe (SOST): Kapitalistische Weltwirtschaft, Hamburg 1981, s. 17.

indenfor rammerne af historisk foreliggende naturlige og sociale betingelser og de heraf fremvoksende nationaliteter. Ved feudalismens afslutning kunne den kapitalistiske produktionsmåde, der, som Marx har sagt, endnu gik med krykker, kun indenfor bestemte arealer nivellere sådanne forefundne historiske betingelser, således at der alt efter styrken bag de sociale og naturlige historiske forskelle har udviklet sig nationer og nationalkapitaler, som i større eller mindre grad har afgrænset sig overfor hinanden.«⁴²

SOST beskriver derefter grundtrækkene i nationalkapitalernes historiske dannelsesproces, samarbejdet mellem det absolutte monarki og borgerskabet under merkantilismen samt det absolutte monarkis rolle i forbindelse med opdelingen i de forskellige koloniimperier og handelsområder. På denne måde konstituerede der sig ifølge SOST forskellige nationale totalkapitaler, som - efter først at være dannet - til stadighed har reproduceret deres nationale form. SOST kan ganske vist kun give en »foreløbig redegørelse«⁴³ for denne reproduktionstendens. 1) Bestemte økonomiske størrelser udviklede en ejendommelig form for national stabilitet, f.eks. kreditvæsenet og fagforeningerne. 2) I visse tilfælde sker der desuden en lovgivningsmæssig forandring af nationens økonomiske stabilitet. 3) En international udjævning af én økonomisk størrelse, f.eks. lønnen, er ikke mulig. De forskellige økonomiske størrelses vekselvirkning, som er nationalt bestemt, vanskeliggør internationale udligningsprocesser. Det er ukorrekt kun at opfatte den internationale konkurrence som en tendens, der overvinder alle vanskeligheder og fører til udligning mellem nationerne. Høj eller lav gennemsnitsproduktivitet, høje eller lave lønomkostninger, fleksibelt eller stift kreditsystem osv., alt dette er våben, som kan afgøre spørgsmålet om sejr eller nederlag i den internationale konkurrence, altså våben, som - og dette er det afgørende - gør det muligt for én nation at forsvare sin velstand på bekostning af andre nationer. Nationale forskelle i den industrielle udviklingsgrad er altså ikke blot udgangspunkt for en nivellering; de er også det grundlag, hvorpå der sker en yderligere udvidelse af de økonomiske »kløfter« mellem visse lande. Den internationale handel og kapitalbevægelserne udgør et modsigelsesfyldt forhold af nationernes indbyrdes tiltrækning og frastødning. Nationalkapitalistiske forskelle er derfor såvel forudsætning for som et bestandigt produceret resultat af sådanne internationale økonomiske kampe.«⁴⁴

42. SOST, op.cit., s. 18.

43. SOST, op.cit., s. 29.

44. SOST, op.cit., s. 30.

Man kan rejse følgende indvendinger mod SOST's »udledning« af forholdet mellem politik og økonomi på verdensmarkedet:

1) SOST beskriver kun, men forklarer ikke, forholdet mellem det absolutte monarki og bourgeoisie. Hvorfor var det f.eks. »feudalstatens funktion at frembringe den kapitalistiske produktionsmådes rammebetingelser og dermed jævne vejen for den fremadstræbende borgerklasse«⁴⁵.

2) Der er tale om en kortslutning, når handelskrigene og den monopolistiske optræden i forbindelse med absolutismen forklares med, at den økonomiske underudvikling ikke har muliggjort en åben konkurrence⁴⁶. Den merkantilistiske økonomiske politik skyldes snarere den særlige sammensmeltning af instanserne politik og økonomi som kendetegner den feudale produktionsmåde. Selvfølgelig havde det også under den oprindelige akkumulation været muligt med en åben konkurrence mellem de forskellige dele af Europa og verden, og desuden var de internationale produktivkraft-forskelle indenfor landbruget og næringslivet mindre i denne periode end efter den borgerlige revolution.

3) Med overgangen fra det absolutte monarki til det borgerlige demokrati sker der ikke uden videre, som SOST hævder, en »normalisering« af forholdet mellem basis og overbygning⁴⁷. Ganske vist omformes forholdet mellem politik og økonomi internt i den kapitalistiske produktionsmåde afgørende i forhold til den feudale, men i de eksterne relationer bibeholdes sammensmeltningen af de to instanser. Netop dette forhold kræver en forklaring, og SOST bliver os her svar skyldig.

4) Henvisningen til de momenter, som bestandig reproducerer total kapitalens reelle nationale eksistens, er cirkulær, idet reproduktionen af den nationale eksistensform allerede forudsætter det, der skal forklares, nemlig nationalstaten. Svaret skal snarere søges i nationalstatens beskyttelses- og udligningsfunktion i forhold til de svagere udviklede nationale kapitaler, en nationalstatsfunktion, som SOST benægter.

SOST's undersøgelse indtager således en position, som er helt modsat Tilla Siegels »politik-fikserede« analyse. Ganske vist tager SOST udgangspunkt i en national-økonomisk strukturering af verdensmarkedet, men uden at beskæftige sig med den internationale konkurrences national-statslige processer. SOST's teser er dermed økonomistisk forkortede.

45. SOST, op.cit., s. 22.

46. SOST, op.cit., s. 23.

47. SOST, op.cit., s. 24.

Nationalstaten som formidlingsinstans for nationale totalkapitalers økonomiske ekspansionsinteresser og politiske handlingsstrategier (A. Statz).

I sin analyse forsøger A. Statz⁴⁸ at udvikle de særlige formidlingsrelationer, som eksisterer mellem politik og økonomi på det kapitalistiske verdensmarked. Det drejer sig om »at bestemme *nationen som en enhed af økonomi og politik* på verdensmarkedet og *national-statsligheden som en forudsætning for kapitalens verdensmarkedsbevægelse*«⁴⁹ Af Statz' redundante og kinesiske-æske-argumentation kan man udfiltrere følgende tre problemstillinger som de væsentligste for udviklingen af hans centrale tese⁵⁰:

- forholdet mellem logik og historie ved den kapitalistiske produktionsmådes gennemsættelse,
- bestemmelsen af forholdet mellem »kapital i almenhed« og kapitalens reelle eksistens som national totalkapital,
- handlings- og interessestrukturernes betydning for verdensmarkedsanalysen.

Forskellen mellem Statz' undersøgelse og de andre teorier, vi har diskuteret, fremgår klart af følgende programmatisk formulering: »... således må ... nationalstaten som politisk *magt*, som politisk overbygning, udledes af verdensmarkedets økonomiske struktur⁵¹. Forsøget på at udlede nationalstaten af verdensmarkedets økonomiske struktur forudsætter imidlertid en særlig forståelse af den kapitalistiske produktionsmådes logik og historie. »Dette forhold mellem forudsætning og resultat er, som diskussionen *om verdensmarkedet som den kapitalistiske produktionsmådes forudsætning og resultat* har vist, ikke kun et logisk forhold i den begrebslige udledning. Det har sit reale grundlag i vareproduktionens udvikling og fulde udfoldelse som kapitalistisk vareproduktion. For at begrunde verdensmarkedets nationale struktur er det nødvendigt i detaljer at udfolde dette forhold mellem en kategorial bestemmelse og dens reale grundlag.

Den styrende problemstilling er her, hvorvidt og hvorfor det særlige forhold mellem politik og økonomi ikke blot fremstår som en forudsætning for kapitalens værdiøgning på verdensmarkedet, men også nødvendigvis produceres og reproduceres af kapitalen selv«⁵².

48. A. Statz: Grundelemente einer politökonomischen Theorie der westeuropäischen Integration - Das Verhältnis von Ökonomie und Politik im internationalen Kapitalismus und der widersprüchliche Charakter der EG, Frankfurt/M. 1979.

49. Statz, op.cit., s. 7.

50. Vi skal ikke her give en fremstilling af Statz' teser om Fællesmarkedet.

51. Statz, op.cit., s. 80.

52. Statz, op.cit., s. 88.

Statz viser derefter i en kort historisk skitse, hvorledes den kapitalistiske produktionsmåde sætter sig igennem på »begrænsede territoriale områder«⁵³, hvorledes den tilegner sig den førkapitalistiske centralmagt og modificerer denne i overensstemmelse med sine love. I tilknytning til formuleringer i »Grundrisse« og »Kapitalen«⁵⁴, hvor Marx bemærker, at bestemte historiske *forudsætninger* for kapitalen (f.eks. de umiddelbare producenters adskillelse fra deres produktionsmidler) efter den kapitalistiske produktionsmådes gennemsættelse fremstår som *resultater* af dens væren som kapital, slutter Statz analogt til forholdet mellem verdensmarked og nationalstat: »Den særlige verdensmarkedsstruktur, som udspringer af overgangen fra én samfundsformation til en anden, fremtræder nu som forudsætning for kapitalens almene lovmæssigheder: Den nationale opsplittelse indgår i selv kritikken af den politiske økonomis system«⁵⁵.

Med denne »metodiske« argumentation viser Statz helt klart, hvilke inkonsistenser, der kan snige sig ind i analysen, hvis man sammenblender logik og historie, erkendelsesobjekt og realobjekt⁵⁶. Statz sammenblender her sin undersøgelses logiske og historiske problemstilling, idet han inddrager et bestemt historisk resultat (her: den borgerlige revolutions anknytning til absolutismens nationale territorialstruktur) i den begrebslige udledning (her: nationalstaten som forudsætning for den kapitalistiske produktionsmådes almene lovmæssigheder). Marx gør det ganske vist klart, at bestemte historiske forudsætninger med den kapitalistiske produktionsmådes udvikling kommer til at fremstå som produkter af den udfoldede kapitalistiske produktionsmåde (f.eks. den dobbelt frie lønarbejder). Albert Statz' analyse af forudsætning og resultat må imidlertid slå fejl, fordi nationalstaten netop ikke kan udledes begrebsligt af kapitallovene og derfor ikke er deres resultat. Den kapitalistiske produktionsmådes logik og historie skilles her for at gå hver sin vej. Interessant nok undlader Statz i undersøgelsen af verdensmarkedets økonomiske struktur at give en detaljeret fremstilling af den internationale kapitalkonkurrencens lovmæssigheder. I stedet henviser han til Kohlmey⁵⁷, som imidlertid i sine arbejder mangler nationalstatsanalysen. Statz har ikke kunnet leve op til sin programmatik, at udlede nationalstaten af verdensmarkedets økonomiske struktur.

53. Statz, op.cit., s. 88.

54. Statz, op.cit., s. 94ff.

55. Statz, op.cit., s. 99.

56. L. Althusser: *Das Kapital Lesen*, Bd. i, s. 59ff.

57. Statz, op.cit., s. 311, note 78.

Heller ikke hans analyse af forholdet mellem real totalkapital og »kapital i almenhed« bidrager det mindste til opklaring af spørgsmålet om forholdet mellem politik og økonomi på verdensmarkedet. Statz undersøger planskitserne til den marxske hovedværk samt verdensmarkedsudledningens »placering« i Grundrisse og Kapitalen. Han kommer til det resultat, at Marx ville have analyseret staten og verdensmarkedet i en eventuel fortsættelse af sit værk. På grundlag af talrige henvisninger, som Marx gør i Kapitalens 3. bind, antager Statz videre, at den »nationale totalkapital« skal betragtes som den reale eksistens af »kapital i almenhed«. Heraf drager han følgende slutning: »På dette sted er det nu muligt at bestemme grunden til, at Marx' henvisninger til verdensmarkedet og de forskellige politøkonomiske grundbestemmelser får en *nødvendig* karakter på bestemte »steder« i fremstillingen af Kapitalen. Da man ikke for verdensmarkedssammenhængen kan forudsætte en fælles sammenhængende cirkulation som real totalitet, bliver det i to henseender nødvendigt at foretage modifikationer i den almene begrebslige bestemmelse. På den ene side må de udfoldede kategoriers begrænsning til den nationale totalkapital indgå i analysen ..., på den anden side kan de særlige relationer *mellem* de nationale totalkapitaler ikke inddrages i de almene bestemmelser, men må tilføjes som supplerende og oplysende »modifikationer«⁵⁸.

Alene af den grund, at Marx selv har sagt meget lidt om disse modificerende relationer, vil det være nødvendigt med en analyse af »verdensmarkedets politøkonomiske kerneform«. Dette er imidlertid ikke hovedformålet med hans arbejde og vil derfor ikke blive videreudviklet her. I stedet for at udforske verdensmarkedets kernestruktur, hvorud fra han egentlig som bekendt ville udlede nationalstaten, fremlægger Statz altså nogle formodninger om planskitserne for det marxske hovedværk og om begrebet »kapital i almenhed« som relaabstraktion. Dette er en mangel, i betragtning af, at »Marx' hyppige revideringer af planskitserne, selve hans hovedværks uafsluttede karakter samt den inkonsistens, der præger hans få randbemærkninger om verdensmarkedet, betyder, at erkendelsesværdien af det marxske værk for en verdensmarkedsanalyse er yderst beskedet.

Den egentlige betydning af Statz' arbejde ligger i udviklingen af den tredje argumentationsstreng, som har at gøre med formidlingen mellem politiske handlingsstrukturer og den økonomiske verdensmarkedsanalyse. Statz anklager den hidtidige verdensmarkedsteori for i vidt omfang at have overset betydningen af politiske handlings- og interessestrukturer for

58. Statz, op.cit., s. 148.

verdensmarkedsanalysen. Statz formulerer problemet som følger: »De økonomiske forbestemmelser, som fremstår ved afslutningen af analysen af den politøkonomiske kerneform, viser samtidig ud over sig selv: Klassernes interesse- og handlingsstrategier, som fremstår ved afslutningen af kritikken af den politiske økonomis system, og gennem hvilke de nationale reproduktionsprocesser optræder udadtil som økonomiske og politiske enheder på den nationale totalkapitals og de politiske, statsligt formidlede formers niveau, må inddrages i analysen i deres særlige struktur og indbyrdes relationer«⁵⁹. Idet nationalstaten udadtil sammenfatter samfundets økonomiske og politiske interesser, som i en handlingsstrategi sættes i relation til det internationale system, sker der en forskydning af basis-overbygnings-problematikken. Disse sammenhænge kan i sidste instans føres tilbage til en »dobbelt forbestemmelse af verdensmarkedet«: »Formen for enkeltkapitalernes relationer som bestanddele af nationale totalkapitaler og de deraf følgende modifikationer af de politøkonomiske lovmæssigheder; og den særlige karakter af forholdet mellem politik og økonomi og den kapitalistiske produktionsmådes globale sammenfatningsproces, hvori lovmæssighederne for de enkelte nationale totalsamfundsmæssige totaliteter indgår«⁶⁰.

Det er ganske vist fortjenstfuldt, at denne problemstilling fremhæves og pointeres; imidlertid indløser Statz ikke sin egen målsætning. Faktisk kommer forfatteren ikke længere end til permanent at reformulere problemstillingen gennem hele sit arbejde. Denne mangel må føres tilbage til den første mangel i Statz' analyse: Idet han undlader at udvikle verdensmarkedets politøkonomiske kerneform og derfor ikke begrundes sin tese om muligheden af at udlede nationalstaten af økonomien, mangler han også et grundlag for sin argumentation angående den politiske instans' større autonomi i verdensmarkedsanalysen. Først undersøgelsen af de politøkonomiske strukturer kan systematisk besvare spørgsmålet om den politiske instans' særlige handlingsautonomi på verdensmarkedet, dens tilbagetræknings- og interventionsstrategier.

Oversat af Mogens Andersen

59. Statz, op.cit., s. 150.

60. Statz, op.cit., s. 169.